

VÉGH FERENC

A TIHANYI VÁR TŰZFEGYVER-ÁLLOMÁNYA A XVI. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A végvárak tűzfegyverekkel való ellátottságának meghatározásánál általános problémát jelent, hogy a 16. század második feléből még a stratégiai fontosságú, illetve kiemelt jelentőségű végvárak esetében is mindössze néhány várleltár adatai állnak rendelkezésre. A források esetlegessége súlyozottan igaz az ún. kisebb végvárak esetében, ahol mindössze egy, szerencsésebb esetben két, időben távoli inventárium alapján lehet csak kísérletet tenni az adott erősségekben található fegyverállomány nagyságának és összetételének meghatározására. Az általunk vizsgált Tihany esetében is mindössze három várleltár képezheti elemzés tárgyát, melyek közül kettő a szakirodalom állítása szerint egyazon évben, 1560-ban keletkezett.¹ Jóllehet a két összeírás — teljes terjedelmében, illetve kivonatosan — már a múlt században napvilágot látott nyomtatásban, utóbbi adatainak felhasználását nagymértékben gátolta keletkezésének ismeretlen időpontja.² Dolgozatunkban bizonyítani fogjuk, hogy a Szendrei János által közreadott jegyzék valójában a jelzett időpontnál korábban keletkezett, így a tihanyi vár fegyverkészletéről nem kettő, hanem három különböző évből áll rendelkezésünkre összeírás. A három, különböző nyelven felvett inventárium adatainak összevetésével mutatjuk be a keletkezésük közt a várbeli fegyverzet számában, összetételében lezajlott változásokat.

A Magyar Kamara kezelésében lévő Tihany várában már az 1540-es évek végétől állomásozott királyi katonaság, melynek zsoldját kezdetben az említett kor-

---

1 *Nagy Gyula*: Tihanyi szerszámok. In: *Történelmi Tár* (= TT), 1878. 342–345. p. valamint *Szendrei János*: Váraink rendszere és felszerelése a XVI. és XVII. században. In: *Hadtörténelmi Közlemények* (= HK), I. (1888) 626. p.

2 A 16. század második feléből származó inventáriumok adatait a közelmúltban feldolgozó *Kelenik József* is nélkülözte a Szendrei-féle jegyzéket. *Kelenik József*: Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. In: HK, 100. (1988) 3.sz. 519. p. valamint *Uő.*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. In: HK, 103. (1991) 4. sz. 24–26. p. (A továbbiakban *Kelenik*, 1991.) Vö.: *Csorba Csaba*: Erődített és várrá alakított kolostorok a Dél-Dunántúl török kori védelmi rendszerében. In: *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv* 5. Szerk.: Kanyar József, Kaposvár, 1974. 21. p.

mányszerv, azt követően pedig az alsó-ausztriai rendek segélyéből folyósították.³ Tihany és a szomszédos Vázsony fenyegetettsége Veszprém 1552. június 1-jei török kézre kerülésével nőtt meg, melynek feladatkörét az ezáltal első vonalba kerülő két kis végháznak kellett átvennie. A vár és hatósugara alá tartozó terület megvédelmezésére a hadvezetés 40 lovas és 50 gyalogost rendelt a tó magas vízállása miatt időközben szigetté vált Tihanyba, s ez a szám a Veszprém visszavételéig eltelt közel másfél évtizedben sem módosult számottevően.⁴

A tihanyi kapitány tisztét 1554 júliusa óta betöltő Takaró Mihály állítása szerint október közepén egyetlen tarack sem volt a várban, míg a szakállasok számát körülbelül tíz darabban jelölte meg a végház első embere.⁵ A kapitány beiktatása után több alkalommal is feletteséhez, a Győrben székelő Sforza Pallavicini hadmarsallhoz fordult tüzérségi eszközök gyarapítása iránti kérelmével, mely csak 1555 decemberében talált meghallgatásra.⁶ Ekkor utaltak ki ugyanis számára egy könnyű tábori ágyú (falconet) kategóriájába tartozó löveget, a hozzávaló száz golyóval együtt.⁷

Bornemissza Ferenc, a Magyar Kamara által 1558-ban Tihanyba kiküldött királyi biztos utasításának megfelelően részletes jelentésben számolt be a helyszínen szerzett tapasztalatairól. Beszámolójához mellékelte a végház tizenhat (összesen 72 lóval szolgáló) lovasának és 50 gyalogosának nevét tartalmazó jegyzéket, megemlítve, hogy az utóbbiak közül néhányan állítólag török fogságban vannak.⁸ Bornemissza szóban kötelezte Takaró Mihályt a Kamara előtt számadásra, melynek a kapitány a szüret befejeztét követően [„*peracta vindemia riteque perfecta*”] tartozott eleget tenni. Szendrei János a múlt század utolsó negyedében publikálta a tihanyi vár keltezetlen fegyverleltárát, keletkezésének éveként 1560-at jelölve meg.⁹ A valójában datálatlan összeírás az erősség fegyverállományán kívül a várban található élelmiszer mennyiségét, illetve az őrség elvi és tényleges létszámát is feltün-

---

3 Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. 50.,78. p.

4 Az 1560-as évek közepén a lovas fegyvernem esetében 10 fős növekedés figyelhető meg. Pálffy G.: i. m. 128. p.

5 Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. Takaró Mihály tihanyi kapitány levelei Nádasdy Tamáshoz. In: TT, 1907. 388. p.

6 Uo.

7 Erdélyi László: A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apátság önállósága. A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története. X. köt. 1055–1701. Bp., 1908. 147. p.

8 Uo. 149–151., 708–710. p.

9 Szendrei J.: i. m. 626. p. Szendrei nem tett utalást az irat keltezetlen voltára, így az évszám megadása önkényesen történt. Az irat az „*Instrumenta omnia Bellica in Thyconien[si] Arce existen[ti]a*” címet viseli.

tette.¹⁰ Az összeírást készítő ismeretlen személy saját vizsgálata alapján („*iuxta perlustrationem meam*”) 60 lovas és 40 gyalogos meglétét rögzítette, noha a kapitány által neki átadott regestumba 72 lovas és 50 gyalogos neve volt bevezetve.¹¹ A kamarai biztos 1558-ban lejegyzett, valamint a Szendrei János szerint 1560-ban papírra vetett létszám adatok nagyfokú, véletlenül messze túlmutató egyezése bizonyossá teszi, hogy mindkét összeírás ugyanazt az állapotot rögzítette. Ezt alátámasztja Bornemissza jelentése is, melyben maga említi, hogy a várbeli hadiszerekről és élelmiszerekről ugyancsak listát készített: „*Instrumenta etiam bellica, per me in arce revisa et conscripta, item victualia omnis generis ex eodem meo regesto patebunt.*”¹² Az 1560. évre datált jegyzék tehát valójában az említett biztos két évvel korábban készült jelentésének elveszettnek hitt mellékletét képezte.¹³

Takaró Mihály 1560. április 24-én a vár kapitányságának és a rábizott javak utóda kezéhez adása alkalmával készített inventáriuma alapján szintén képet alkothtunk a tihanyi vár fegyverállományáról.¹⁴ Az említett Bornemissza-féle jelentés és az átadási leltár keletkezése között — az előbbi szüretre tett utalásából következőleg — legkevesebb 18, legfeljebb 28 hónap telt el, így a viszonylag szűk időintervallum összehasonlító vizsgálatok végzését is lehetővé teszi.¹⁵ Indokoltá teszik ezt a két irat egymást szervesen kiegészítő adatai, illetve meghatározásai is.

10 Magyar Országos Levéltár (= MOL) Magyar Kamara Archivuma E 211 Lymbus Series II. 95. cs. 30. t. fol. 310.

11 Uo.

12 *Erdélyi L.*: i. m. 709. p.

13 A latin nyelvű beszámolót és az őrség névsorát tartalmazó listát már Erdélyi is külön jegyzet alatt találta fel.

14 Nagy Gy.: i. m. 342–345. p. Nagy illetve Szendrei munkájára gyakori említésük miatt a későbbiekben külön már nem hivatkozunk.

15 Takaró Mihály 1558 márciusában kelt leveleiben említést tett közte és Magyar Bálint szigligeti és egyben fonyódi kapitány közt támadt viszályról, melyre jelentésében egy mondat crejéig maga Bornemissza is utalt. *Komáromy A.*: i. m. 402–404. p., *Erdélyi L.*: i. m. 709. p. Amennyiben a kamarai biztos beszámolójában a márciusra datálható konfliktusról emlékezett meg, szemléjére március és október hónapok közti időszakban kerülhetett sor.

A tihanyi vár tűzfegyverállományának összehasonlító táblázata ¹⁶		
1558	1560	1577
1 db. Bombarda s: 7 mázsa ö: Takaró Mihály	1 db. Syska Taraczk	1db. Haufnitz
3 db. Bombarde Parves	3 db. Vas Taraczk	3 db. Scharfentindlein
	1 db. Seregh bonto ky negy glyobost wet	
45 db. Pixides Barbate t: 9 db. c: 54	47 db. Pragay zakalos 8 db. Chetneky zakalos t: 4 db. c: 59	47 db. Doppelhaken
20 db. Pixides Manuales	15 db. Kezbely pwska	20 db. Handrohr

Az 1558. évi, meglehetősen rossz latinsággal íródott jegyzék első tétele egy hét mázsa súlyú ágyú, melynek készítőjeként az iratot leközlő Szendrei — az eredeti szövegnek megfelelő helyesírással — Kakaró Mártont tüntette fel. Ezen személy és a várkapitány, Takaró Mihály nevének azonossága mellett szól a hangtani egyezésen túl a latin műveltető szerkezet (fundere fecit) is, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy Takaró (torzult névalakban Kakaró) nem az ágyú készítője, hanem készítettője volt. A löveget tehát Takaró Mihály utasítására, kapitánysága alatt, pontosabban annak kezdete (1554. július) és az összeírás keletkezése (1558) közti időszakban öntötték. Jóllehet a löveg típusára vonatkozóan a „bombarda” terminusból messze-menő következtetéseket nem lehet levonni, a kapitány által öntetett ágyú súlya alapján leginkább falconettel azonosítható. Az ez évi összeírás feltüntet még további három löveget is, melyekről a korabeli jegyzék is csak annyit árul el, hogy könnyű ágyúkról (bombarde parves) van szó. A Takarónak 1555 decemberében kituttalt falconett löveg ugyancsak azt valószínűsíti, hogy a két másik hasonlóan kis kaliberű lehetett. A hét mázsás tüzszerszám első tételként történő említése arra utal, hogy a kérdéses löveg volt az erősség lövegparkjának legnagyobb tömegű/kaliberű tagja, jóllehet az utána következő másik három löveggel együtt maga is csak a könnyű tábori ágyúk kategóriájába volt sorolható.

16 A táblázatban alkalmazott rövidítések: s = súly, ö = öntette, t = törött, c = együtt. A közlés betűhív.

Az 1560. áprilisi várleltár ugyancsak összesen négy löveget említ, ám némileg más elosztásban. A három „vas tarack” mellett egy siska ágyút tüntet fel, ami az utóbbi kis űrmétere és forgatható voltára utal. Ez viszont semmiképp sem felel meg a két évvel korábbi leírásban említett hét mázsás tüzszerszámnak.¹⁷ Magyarázatul több lehetőség is kínálkozik. A Takaró Mihály által készített löveg időközben meg is semmisülhetett, vagy akár ki is vonhatták az erősségből, noha ez utóbbira az első vonalbeli kis végházak esetében ismereteink szerint csak rendkívül indokolt esetben adott utasítást a hadvezetés. A lövegek tipizálásakor tapasztalható következetlenség ismeretében nem zárható ki a lehetőség, hogy Takaró által öntetett nehézlöveg egyike lehet az 1560. évi három vas taracknak, míg a könnyű siska ágyút az 1558-as, ugyancsak három darab ágyú közt kell keresni. Az 1577. évben egységes szempontok alapján készített, a végvidéki főkapitányságok mindegyikére kiterjedő összeírás Tihany várában egy nagyobb űrméretű löveg (haufnitz) meglétét rögzítette, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy az összeírásokban először felbukkanó lövegtípus csak 1560 áprilisa után kerülhetett a végházba.¹⁸

Év	Löveg (db)	Szakállas (db)	K.puska (db)	Klf (db)	L-Sz	L – Kp	L – Klf	Sz – Kp
1558	4	45 (9)	20	65	1: 11.25	1: 5	1: 16.25	2.25
1560	4	55 (4)	15	70	1: 13.75	1: 3.75	1: 17.5	3.6
1577	4	47 (?)	20	67	1: 11.75	1: 5	1: 16.7	2:35

17 Az alkalmazott terminológia ellentmondásossága mellett további nehézséget jelent, hogy sem a latin 'bombarda' terminus, sem az ugyancsak általános értelemben használatos 'tarack' gyűjtőnév nem teszi lehetővé az egyes lövegek osztályba sorolását.

18 *Geőcze István*: A tüzérségi és hadiszer-állomány Magyarországon 1577-ben. In: HK, 7. (1894) 708. p. ill. legújabban, az adatokat német terminológia alapján táblázatba rendezve *Kelenik*, 1991. 19–20. p.

19 Alkalmazott rövidítések feloldása: K.puska = Kézi puskák száma, Klf = Kézi lőfegyverek (szakállasok + kézi puskák együttes száma), L-Sz = Lövegek és szakállasok egymáshoz viszonyított aránya, L-Kp = Lövegek és kézi puskák egymáshoz viszonyított aránya, L-Klf = Lövegek és kézi lőfegyverek egymáshoz viszonyított aránya, Sz-Kp = Szakállasok és kézi puskák egymáshoz viszonyított aránya.

Az 1558-ban, illetve két évvel később összeszámlált nehéz puskák számában is fedezhető fel némi módosulás. Míg a korábbi lista 45 szakállast (*pixides barbate*) tüntet fel, az 1560. évi viszont már tízzel többet, melyből 47 prágai, míg a másik 8 csetneki gyártmány volt. Ez utóbbiak számát további négy, használhatatlan állapotban lévő szakállas gyarapította. A kézi puskák (*pixides manuales*) száma Bornemissza vizsgálatakor húszat tett ki, míg a Takarót felváltó Gyulaffy László már csak tizenötöt vett át elődjétől. Ez utóbbi lajstrom egy négycsövű seregbontót is feltüntet, de minthogy az 1558. évi kimutatás ilyenről nem tud, az említett fegyver csak annak papírra vetése után került a vár arzenáljába. Figyelmet érdemel emellett az említett fegyver korai megjelenése is, hisz seregbontók rendszerint csak ritkán szerepelnek a XVI. század folyamán lajstromba vett fegyverek között. A korábbi kimutatás 5 nagy és 5000 kisebb golyó mellett továbbiak öntéséhez szükséges ólomból is rögzített hét mázsát. 1560-ban vas és ón, szakállasokhoz használatos golyókból 2427 darab volt raktáron, míg a tarackok számára 623 darab ón golyó állt rendelkezésre. Mindkét időpontban 34 tonna löporral gazdálkodhattak a védők.

Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a táblázatban közreadott aránypárok pusztán tájékoztató jellegűek; célunk trendek érzékeltetése, nem pedig abszolút számok megadása volt. A vizsgálati darabszámok ugyanis csak adott pillanatra vonatkozó értékeknek tekinthetők, hisz a lőfegyverek száma számos okra visszavezethetően rövid idő leforgása alatt is jelentősen módosulhatott. A lőfegyverek egy részének használhatatlanná válása, illetve megjavítása — a kis számok törvénye értelmében — akár kétjegyű százalékban is kifejezhető átmeneti módosulást eredményezhetett anélkül, hogy magában az kézfegyver-állományban tényleges növekedés vagy csökkenés ment volna végbe. A hadszertárakból kiutalt pótlások, illetve zsákmányanyag ellenben növelte a várak fegyverkészletét, a tűzfegyverek mezei seregeknek kiutalása, átcsoportosítása vagy más módon történő elvonása ugyanakkor annak csökkenését vonta maga után.

A táblázat adatai ugyanakkor az elmondottak szem előtt tartásával kiválóan alkalmasak a fegyverzeti megoszlás nagyságrendi érzékeltetésére. A szakállas puskák aránya mind a három évben több mint tízszeresen haladta meg a vár lövegeinek számát, míg a kézipuskák esetében ez a szám valamivel kevesebb mint négy, illetve öt volt. A kézi lőfegyverek (szakállasok + kézi puskák) együttes aránya átlagban tizenhatszeresen haladta meg a vár ágyúinak számát. A nagyobb ürméretű, messzebbre hordó szakállasok száma mindig legalább duplája volt a könnyű kézi puskákénak; ennél nagyobb arány csak kapitányváltás évében figyelhető meg, melynek oka azonban nem a szakállasok számának növekedése, hanem az utóbbiak csökkenése volt. Veszprém 1566. évi visszafoglalását követően a hadvezetés jelentősen csök-

kentette mind Vázsony, mind a szomszédos Tihany őrségének létszámát,²⁰ de utóbbi esetben a védelmi rendszerben betöltött szerepének módosulása ellenére sem a löfegyverek száma, sem azok egymáshoz viszonyított aránya nem módosult számottevően a korábbi időszakhoz képest.²¹ Talán egyetlen számottevő eltérés az utolsó jegyzék szakállások alacsony számára vonatkozó adata, de a vár fenyegettségének mérséklődése mellett — mint láttuk — más is állhatott a csökkenés hátterében. 1577-ben, akárcsak két évtizeddel korábban négy ágyú alkotta a tihanyi végház lövegparkját, melyből három nagy valószínűséggel ‘in specie’ volt azonos a Takaró Mihály kapitánysága alatt a várba rendelt lövegekkel.²²

Amennyiben a frissen kinevezett kapitány 1554 októberében papírra vetett, lövegek hiányára és a szakállások elégtelen számára tett utalása megfelelt a valóságnak, a hatékony védelemhez elengedhetetlen tűzérségi fegyverek beszerzése viszonylag rövid idő alatt mehetett végbe. Az ismertetett adatok emellett alátámasztják a legújabb kutatás statisztikai számítások segítségével igazolt megállapítását, miszerint a kisebb várak tűzérségi védelmét alapvetően könnyű lövegek látták el, de emellett kitüntetett szerep hárult a nagyszámú kézi lövegyverre is.²³

---

20 Vázsonyban a gyalogosok számát a korábbi felére (25 fő), a lovasokét viszont csak kis mértékben, 20-ról 18 főre csökkentette a hadvezetés. Tihanyban a gyalogosok száma változatlan maradt, míg 40 helyett mindössze 26 lovasnak folyósítottak zsoldot. *Pálffy G.*: i. m. 139. p.

21 A négy lövés leadására képes orgonalöveg az 1577. évi kimutatásban már nem szerepel.

22 Vélhetőleg az 1577. évi jegyzékben feltüntetett löveg azonosítható az „*öreg[h] [nagy] tarak*”-kal, melynek végzete 1588. június 16-án teljesedett be, mikor egy lövés során csöve felrobbant. *Erdélyi L.*: i. m. 170–178. p. Noha a sérülés mértékéről nincs tudomásunk, valószínűleg újraolvasztással hasznosították a nehézlöveg anyagát, mely legkevesebb egy évtizeden keresztül látta el a neki szánt feladatot a tihanyi végházban.

23 *Kelenik*, 1991. 17., 23–26. p.